

Slavko Mićanović:

VLADIMIR DEDIJER: »SARAJEVO 1914«

(Izdanje: Državna založba Slovenije — Ljubljana, Prosveta — Beograd, Svjetlost — Sarajevo, str. 766 + 300)

Ova obimna studija pisana je, prema autorovim riječima, na engleskom jeziku, a namijenjena je, u prvom redu, inostranom čitaocu. Do njenog objavljivanja na srpskohrvatskom jeziku došlo je docnije, pošto je autor izvršio izvjesne izmjene i prilagođavanja prvobitnog teksta, tako da je djelo dobilo karakter originalnog izdanja.

Vladimir Dedijer je više od deset godina radio na istraživanju građe za ovo svoje djelo. Pregledao je, osim arhiva u našoj zemlji, mnoge arhive u inostranstvu, među njima i neke koji dotle nisu bili pristupačni javnosti, te je tako imao prilike da dobije uvid u dokumente koje ni jedan autor prije njega nije konsultovao. Na taj način nastalo je ovo djelo koje, bez sumnje, predstavlja najviši domet naše i svjetske historiografije koja se bavi Sarajevskim atentatom i događajima u vezi s njim. U veoma obimnoj literaturi, koja je tokom decenija nastajala o ovoj temi, »Sarajevo 1914« Vladimira Dedijera daleko nadmašuje sve što je dosad napisano i ističe se svojom potpunošću, širinom zahvatanja i dubinom zaključaka koji iz njega proizlaze.

Mada sam pisac, osvrćući se na svoje djelo, govori o njemu sa skromnošću stvarnog savjesnog naučnog radnika, ocjenjujući ga kao jedan doprinos nauci, može se smatrati da je on njime dao i konačne odgovore na neka bitna pitanja, na koja je dosadašnja historiografija davala različite i često sasvim kontroverzne odgovore.

Kao što je poznato, u dosadašnjoj historiografiji, kad je riječ o atentatu na austrougarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda, o događajima koji su mu prethodili, kao i o onima koji su nastupili poslije njega, dolazile su do izražaja veoma različite teze pojedinih autora. Bilo je mnogo onih koji su, optužujući zvaničnu Srbiju kao inspiratora i organizatora atentata, išli za tim da skinu odgovornost za izbijanje prvog svjetskog rata sa Centralnih sila ili da u tom pogledu smanje odgovornost sila Antante. Neki su pokušavali da dokažu da je atentat djelo zavjere tajne oficirske organizacije u Srbiji »Ujedinjenje ili smrt« (»Crne ruke«), sa pukovnikom srpske vojske Dragutinom Dimitrijevićem Apisom na čelu, tretirajući same atentatore kao agente te or-

ganizacije, čak kao agente same sprske vlade, i sl. Bilo je i pisaca koji su u atentatu nalazili prste masonskih loža, onih koji su atentat objašnjavali kao posljedicu dvorskih intriga na samom bečkom dvoru, spleta oko prestolonasljednikove ličnosti, koje su dolazile iz krugova raznih mađarskih političara, ili kao rezultat akcija raznih obavještajnih službi, i tako dalje. Veoma mali broj bio je onih koji su pokušavali da dublje prodru u suštinu događaja, posmatrajući ga kao jedan detalj u opštoj slici evropske situacije toga vremena i dovodeći ga u vezu sa politikom velikih sila tadašnje Evrope i rješavanjem najaktuelnijih problema istorijskog trenutka (Siton Watson), u kome su, stvarno, već bili sazreli svi uslovi za izbijanje svjetske konflagracije.

Sva ta djela nastajala su na osnovi djelimičnog poznavanja izvorne građe, a bila su sva manje-više opterećena tezom koju je svaki od autora nastojao pošto poto da dokaže.

Vladimir Dedijer dao je u svojoj knjizi jednu veoma ubjedljivu i na stvarnim činjenicama zasnovanu sliku vremena o kome se radi, sliku koja će konačno s dnevnog reda skinuti mnoga pitanja i prekinuti mnoge diskusije. Savremenom čitaocu biće jasno da Sarajevski atentat nema za izbijanje prvog svjetskog rata onaj značaj koji mu se dugo vremena pripisivao, i da on nije bio ništa drugo do logična posljedica kretanja u jednom društvu koje je vještački i nasilnim putem održavano u stanju zaostalosti, da je on bio jedino moguća forma u datom trenutku u kojoj je revolucionarna situacija u jugoslovenskim zemljama pod austrougarskom vlašću mogla da nađe svoje eksplozivno razrješavanje.

Austrougarska imperija bila je već duže vremena jedan od evropskih anahronizama. Kao državni organizam, ona je bila razrovana mnogobrojnim unutarnjim antagonizmima, a jedan od njih bio je antagonizam između slovenskih i neslovenskih faktora u državi. Borba je trajala već dugo, prije nego što je nastala faza individualne akcije, zamjenjujući takozvanu fazu sitnog rada u narodu, fazu kulturno-prosvjetne političke revolucije, koju je zastupala Masarikovana politička škola, a koja je neko vrijeme imala i u jugoslovenskim zemljama svojih iskrenih pristalica i kojoj su neko vrijeme pripadali i pojedinci iz Mlade Bosne.

Metodi kojima se državna vlast služila u težnji da savlada otpor koji je dolazio od raznih kategorija stanovništva, da onemogući svaku političku opoziciju, samo su povećavali opšte nezadovoljstvo, a u krugovima mlade inteligencije izazivali porast revolucionarnih raspoloženja i tjerali ih na upotrebu krajnjih sredstava.

U svemu tome značajnu ulogu je igrala opšta duhovna konstitucija generacije koju u svojoj knjizi opisuje Vladimir Dedijer, uslovljena cjelokupnom dotadašnjom istorijom zemlje, prepunom patnji i čežnje za svijetlim stazama života. O svemu tome napisao je Dedijer dosta vanredno zanimljivih i upečatljivih stranica, među kojima se ističu one iz poglavlja o »kosovskom mitu«, o »iskonskim bosanskim bunтовnicima«, itd.

Revolucionarni omladinski pokret u jugoslovenskim zemljama pod Austro-Ugarskom bio je, u suštini, jugoslovenski, sav prožet iskrenom i istinskom težnjom za stvaranjem jedinstvene, zajedničke države,

zasnovane na demokratskim principima, koja bi bila onaj neophodni okvir u kome bi se stvarala jedinstvena jugoslovenska kultura kao nezamjenjivi faktor daljeg zbližavanja i stapanja bratskih naroda. Sva nadahnuta takvim idejama, spremna da se do kraja založi i da se žrtvuje za ostvarenje svojih uzvišenih ideala, jugoslovenska revolucionarna omladina je, u svojim najradikalnijim i najdosljednijim krugovima, morala doći na ideju o individualnoj akciji, o nužnosti fizičkog obračuna sa nosiocima tiranije, kojoj su bile podvrgnute narodne mase, jer vrijeme u kome je živjela i u kome se borila nije davalo niti moglo dati perspektive jedne više, savršenije forme borbe. Bilo je to vrijeme u kome je građanska politička opozicija tonula u kaljugu oportunitizma i sporazumijevanja sa okupatorom, u kome radnički pokret, opterećen svojim unutarnjim slabostima i razjedan slabostima kojima ga je inficirao »austromarksizam«, nije bio u stanju da se stavi na čelo nezadovoljnih masa i povede ih u borbu, bilo je to vrijeme u kome je potlačeno seljaštvo još uvijek predstavljalo neprobuđenu snagu prepuštenu letargiji.

Omladina se našla usamljena, i u tome je tragika njenog položaja. Njezini najistaknutiji i najdosljedniji predstavnici simbolizirali su svojom ličnom tragedijom tragediju svoga naroda, koji su oni htjeli da probude i pokrenu u borbu svojim primjerom, svojom ličnom žrtvom.

Vladimir Dedijer je duboko osjetio ovu tragičnu notu koja je tako karakteristična za pokret jugoslovenske revolucionarne omladine u Austro-Ugarskoj. Pokret koji je iz svojih redova mogao dati toliki broj atentatora, mladića spremnih da umru za svoju stvar, svjedoči sam o sebi, govori najrječitije o svojoj dubokoj povezanosti sa iskonskim osjećanjima nastalim u dubinama istorije i prenošenim s koljena na koljeno, stvarajući buntovnike i osvetnike, borce za ostvarenje pravde i pravednosti na zemlji, zatočnike slobode i mučenike. Slikajući istaknute ličnosti pripadnika »Mlade Bosne«, Dedijer je dao cijelu jednu galeriju likova, neobičnih i izuzetnih ljudi, koje je stvaralo i stvorilo jedno izuzetno vrijeme i koji su udarili svoj snažan pečat vremenu. Vladimir Gaćinović, mislilac i ideolog, pjesnik i tribun, nemirni duh koji traži odgovor na sudbinska pitanja, Gavrilo Princip, sin eksploitantnog i obespravljenog sela, sav u tradiciji bunta i osvete, Nedjeljko Čabrinović, radnik, anarhista i socijalista, sentimentalni i pravdoljubiv, Trifko Grabež, zamišljeni intelektualac racionalista, koji logičkim putem dolazi do saznanja o svojim moralnim obavezama, svi oni, kao i ostali njihovi drugovi, žive na stranicama Dedijerove knjige i saopštavaju nam otuda svoje istine, svoja kolebanja i dileme, svoje sumnje i opsesije. Izlaze pred naše oči pjesnici, sanjalice i buntovnici, ljudi koji su u svojoj najranijoj mladosti duhovno sazreli toliko da saznaju da je poziv čovjeka u tome da zaboravi sebe.

Mislim da se u ovom ljudskom poniranju u ličnosti pripadnika revolucionarnog omladinskog pokreta, a posebno u ličnosti atentatora, nalazi glavna vrijednost knjige Vladimira Dedijera.

U svom djelu Vladimir Dedijer se pozabavio i pitanjem veza koje su atentatori imali sa krugovima izvan Bosne i Hercegovine, posebno sa »Narodnom Odbranom« i organizacijom »Ujedinjenje ili smrt«.

Kao što je poznato, »Narodna Odbrana« je osnovana u jeku aneksione krize, kad je javnost u Srbiji bila revoltirana jednostranim kršenjem odredaba Berlinskog kongresa i kada je moglo izgledati da će doći do rata između Srbije i Austro-Ugarske. »Narodna Odbrana« je u svoj program stavila nacionalnu propagandu, te je među Srbima u Bosni i Hercegovini razvila snažnu djelatnost, uspostavljajući tamo svoju mrežu povjerenika. Kada je docnije počela da radi tajna oficirska organizacija »Ujedinjenje ili smrt«, ona je sa svojim ljudima prodrla u rukovodstvo »Narodne Odbrane«, uzevši tako u svoje ruke tu organizaciju i upotrebljujući njene povjerenike u Bosni i Hercegovini za svoje ciljeve. Neki od istaknutijih pripadnika »Mlade Bosne« bili su vezani za »Narodnu odbranu« pa tako, posrednim putem, i za organizaciju »Ujedinjenje ili smrt«.

Atentatori su, preko Ciganovića i Tankosića, došli u dodir sa »Crnom rukom« i neposredno, što im je omogućilo da nabave oružje, pa su se poslije prebacili u Bosnu i kretali se uz pomoć kanala »Narodne Odbrane«. To je poslije poslužilo kao povod Austro-Ugarskoj da za atentat optuži »Narodnu Odbranu«, a preko nje i srpsku vladu.

Dedijer je u svojoj knjizi dao objašnjenje cijelog ovog kompleksa pitanja, pokazavši da su veze i dodiri atentatora sa »Crnom rukom« i »Narodnom Odbranom«, bilo posredni ili neposredni, imali čisto tehnički karakter i ništa drugo. Objašnjena je i suština odnosa »Crne ruke« sa srpskom vladom i dvorom, posebno sa Pašićem i regentom Aleksandrom, kao i smisao i značaj obračuna sa »Crnom rukom« u Solunskom procesu.

Dedijer je, takođe, podvrgnuo analizi i kritici razne teze o ulozi obavještajnih službi raznih sila u cijelom ovom zbivanju, dokazavši da u dosad pristupačnim primarnim materijalima nema nikakvog osnova za špekulacije te vrste. On je, osim toga, detaljno prikazao politiku velikih sila koje su se uzalud borile da sačuvaju takozvanu ravnotežu u Evropi, zatim razvoj odnosa između Austro-Ugarske i Viljemove Njemačke, posebno odnose između Franje Ferdinanda i njemačkog cara Viljema, itd.

Svoju knjigu obogatio je Vladimir Dedijer obiljem bilježaka u kojima citira izvore i literaturu kojima se služio, davši joj tako karakter kompletnog seriozno rađenog naučnog djela.